

מחודש

פרשת ואתחנן

פניני וחידושי אור החיים הק'

הגואל המקווה הוא משה

אָעֲבֹרָה נָא וְאַרְאֶה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה (ג, כה). **עוד** יתבאר על דרך אומרים ז"ל (במדכ"ר יט יג) כי הגואל המקווה לעם המקוים הוא משה עצמו, ובספר הזוהר (ח"ב קכ.) גם כן רמזה בפסוק (וקלה א ט) מ'ה ש'היה ה'וא ש'היה. והן הנביא משה ידע הדברים, כי גלה ה' סודו אל עבדו נאמן ביתו, שיבא זמן אחר שיעבור את הירדן אל הארץ וגו', לזה דקדק בתפלתו כי מה ששואל הוא, שיעבור **עתה**, והוא אומרו **אעברה נא** בזמן זה:

משה רבינו ראה את הארץ ללא משקפת

וְיָרָאָה בְּעֵינָיו (ג, לו). **עוד** ירצה, לפי שימצאו חכמות שיקריבו הרוחק, על ידי דבר אמצעי שמשימין אותו בין עיניהם למול מקומות הרוחקים, ויקרבם ויראם כאילו הם לפניו. ולשלול דבר זה, אמר ה' אליו **וראה בעיניך** ממש, פירוש בלא אמצעות דבר אחר:

העושה מצוה שורה שם הוי"ה על אותו אבר

וְאַתֶּם הַדְּבָקִים בֵּי אֱלֹהֵיכֶם וגו' (ה, ז). **עוד** נתכוין במאמר **הדבקים בה' אלהיכם**, על דרך אומרים ז"ל (זוהר רע"מ ח"ג רלח:) כי העושה מצוה שורה שם הוי"ה על האבר שבו עושה המצוה, ואמרו כי מצות עשה הם רמוזים בשם הוי"ה, ומצות לא תעשה רמוזים בשם **אלהים**. והוא אומרו כאן **ואתם הדבקים** על ידי קיום מצות עשה ולא תעשה, בשני שמות אלו שם הוי"ה ו**אלהים**, כאומרו **בה' אלהיכם**:

עליך עיר זה, אמר הא כלותי אישתמע, ברם אנא לא שאלית כהוגן אם למרכב אם למרכיבה ואמר הרי תפלתי נשמע ונתקבל, אבל אני לא שאלתי כהוגן, שלא פירשתי אם חמור לרכוב עליו או להרכיב עליו. ע"כ:

והוא מה שנתכוון משה במאמרו כאן, **ואתחנן** לשון תחנונים – זה כנגד תנאי ראשון. **אל ה'** שבקש ממקור הרחמים – זה כנגד תנאי שני. **בעת ההיא** פירוש צעת הידועה לקבלת תפלה, שהיא עת ראון, כי מי יודע עת הראון כמשה, ואפשר שזה היה צעת אשר אמר לו ה' (לעיל ב לא) הִנֵּה לְךָ אֶרֶץ סִיחון ועוג, וזה מכוון לדברי רבותינו ז"ל שאמרו (ספרי), לאחר שבקש ארץ סיוון ועוג וכו' – זה כנגד תנאי שלישי. **לאמר**, פירוש פירש אמריו כמטכר, שלא יסבלו דבריו דבר בלתי הגון – זה כנגד תנאי רביעי:

ולדברי רבותינו ז"ל שאמרו צעת ההיא כשראה מלחמת סיוון ועוג, טעם אומרו **לאמר**, נמשכת עס **אתה החילות**. וכבר כתבתי בכמה מקומות (ראה לעיל א ט, טז; ג כה) כי כשאני אומר הדיבור בלשון עצמו שאמר, אלא כולל המכוון בלשון אחר, הוא אומר לאמר, פירוש כונת המאמר היא זאת, כמו כן צמה שלפנינו אמר **לאמר** להעידך על זה. ויש מרבותינו ז"ל ש'אמרו (ילקוט, תתיג) צעת ההיא כשאמר לו (במדכ"ר כ יב) **לא תביאו את הקהל וגו'**, ויש שאמרו (דכ"ר ב ד) כשאמר לו (במדכ"ר כו יח) **קח לך את יהושע וגו'**, ואפשר שבכל העתים התפלל, ועל כל עת מהם הוא אומר **בעת ההיא**, ואלו ואלו דברי אלהים חיים:

וְאַתְּחַנֵּן אֵל יי בַּעַת הַהוּא לֵאמֹר: אֲדֹנִי יי אַתָּה הַחֲלוּת לְהִרְאוֹת אֶת עַבְדְּךָ וגו': (דברים ג, כג-כד)

משה התפלל להתרת השבועה גם בעד ישראל

ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמר. כריך לדעת אומרו **בעת ההיא**, ורבותינו ז"ל אמרו (ספרי, כ"ו) כשראה שפנל סיוון ועוג לפניו וכו', לדבריהם חוזר למה שלפניו שהיא מלחמת סיוון ועוג, ולפי זה טעם המאמר, לומר שזולת מה שהיה **בעת ההיא**, לא הייתי מתפלל, כי הגזירה כבר נגזרה:

ויראה לומר בהעיר עוד אמרו **לאמר**, ורבותינו ז"ל דרשו (ספרי) שאמר משה לה' השיבני על דברי אם אני נכנס לארץ, וזה דרך דרש. אכן פירוש אומרו **בעת ההיא**, הוא זמן שנשבע ה' על דור המדבר שלא יראו את הארץ, שאמר צפרשה שלמעלה (לעיל א ג-לה), וכללו למשה בכלל שבועת הגזירה, כמו שאמר (ספרי פס' לו) **גם ב' ה'תאנף ה' בְּגִלְגָּלְכֶם, בעת ההיא התחנן לה' לבטל גזירתו ולהתיר השבועה**, כרמוז במאמר **אתה החלות**, ודרשו רבותינו ז"ל (ספרי, כו) לשון התרת שבועה, כאשר אבאר בסמוך. וטעם המאמר הוא להודיעם לבד יחסדהו שלא התפלל אלא על עצמו לבטל גזירתו, ולא חש לדורו, והעלים עין ממנו, ותם כל הדור ההוא, לזה אמר **בעת ההיא**, פירוש קודם שנתקיימה הגזירה **התחנן לה'**:

והגם שבתחילתו לא מצינו שלא הזכיר אלא על עצמו ולא עמו, אף על פי כן כונתו היתה בחכמה, שהתפלל על עצמו להתיר שבועה שעליו, ואחר כך יאמר לפניו לבטל גם על ישראל, ויהיה הדבר קל להשיג מדיו נדר שהותר מקצתו הותר כלו (דברים סו.). והוא אומרו **לאמר** פירוש אין תכלית הדבר בדברים הנאמרים, אלא **לאמר** עוד דברים אחרים, וזה עשה בחכמה, כי יותר יהיה נקל להתקבל תפלתו על עצמו, להתיר שבועת הגזירה שעליו להיותו נקי ולדיק, מהתיר שבועת גזירת ישראל שהם בעלי העון, וכל דברי משה יגידו קִדְקֵת יי עָשָׂה (להלן ג כא): (ויסוד זו מציא רבינו גם להלן פס' כד ד"ה וטעם, פס' כו דיבור הראשון, וד"ה ויאמר וגו' רב כך).

ד' תנאים לתפלה

עוד נתכוון לדייק ארבעה תנאים הכריכוז לקבלת תפלה, אחד שיתפלל **בעני הדופק על הפתח** כדרך אומרו (משלי יח כג) **תחנונים ידבר רש'**, ב' שיקבש ממקור הרחמים, ג' זמן התפלה, כדרך אומרו (תהלים סט יח) **וְאֵנִי תַפְלִיתִי לְךָ ה' עַתָּה רָאוֹן, ד' שתהיה תפלתו מפורשת**, ולא תהיה סובלת פירוש בלתי הגון, וכמעשה שהובא במדרש (אסתר"ר ז כד) **בההוא גוי וישראל וכו' וילדה בהמתו של גוי ואנס ישראל להרכיבו על כתפו וכו'**, ומשל לאדם שהיה מהלך בדרך, מן דוחקא לדורחא אסתבע קרסוליה ומטורח הדרך נתייגע ונתקלקל קרסולו רגליו, אמר הלוואי הוה לי חד חמר והלוואי היה לי חמור אחד, עבר עלוי חד רומי דילדית חמרתיה חד עולאי ועבר עליו רומאי אחד שחמורתו ילדה עיר אחד, אמר ליה סב ארכב הדן עולאי ואמר לו הרומאי קח הרכב

צריך להיזהר ולהבחין מתי לא לקנאות ומתי לא לשתוק

ועתה ישראל שמע אל החקים ואל המשפטים אשר אנכי מלמד אתכם לעשות למען תחיו ובאתם וירשתם את הארץ אשר יי אלהי אבותיכם נתן לכם: לא תספו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ולא תגרעו ממנו לא תספו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ולא תגרעו ממנו לשמור את מצות יי אלהיכם אשר אנכי מצוה אתכם: (ה' א-ב)

שהם דמיון משפט 'בועל ארמיית שקנאים פוגעים בו' שגג בו משה, ומאמנעות שניהם נגזרה עליו גזירה כנזכר. וגמר אומר למען תחיו, ובאתם וירשתם את הארץ ולא יקרה לכם כאשר קרה לי, שאינני עובר את הירדן:

וגמר אומר לא תוסיפו, להזהירם שלא יארע להם כדרך שאירע לו, על דרך מה שאמרו בצרייתא (ת"כ ויקרא טז א: הוצא בדר"י) 'היה רבי אליעזר מושלו לרופא שנקנס אל כל חולה וכו', ואחד אמר לו אל תאכל כוונת ואל תשכב וכו' שלא תמות כדרך שמת פלוני, זה זרזו יותר מן הראשון' ע"כ, כמו כן במה שלפנינו נהכוון משה לזרז, שלא יארע להם כמו שאירע לו, על מה שהוסיף להכות הסלע. ואמר לא תוסיפו, פירוש מה שאני אומר לכם שמע אל החקים וגו' למען תחיו ובאתם, תנאי הוא הדבר שלא תוסיפו וגו', שאם יוסיפו כדרך שעשה הוא במעשה הסלע, לא יבואו וגו', כדרך שנגזרה עליו גזירה בצביל זה:

ואומרו ולא תגרעו וגו' לשמור, פירוש בצל לידם דבר משפט שזכר בתחילת דבריו ואל המשפטים, לא יגרעו ממנו כדרך שעשה הוא בענין זמרי, שגמר מלכקש לפגוע בו וגרע המשפט, והוא אומרו ולא תגרעו הגם שתהיה כונתכם לשמור, פירוש שהגרעון יהיה בו דה השמירה להשמר לכל יהרגו בועל הארמיית:

תשובה ע"י הכרת הבורא, ותשובה ע"י יסורין

ובקשתם משם את יי אלהיך ומצאת בי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך: בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים ושבתי עד יי אלהיך ושמעת בקלו: בי אל רחום יי אלהיך לא ירפך ולא ישיחיתך וגו': (ה' כט-ל)

ובנגד תשובה הבאה מאל היסורין, אמר בצר לך ומצאוך וגו' ושבתי וגו', פירוש מחמת היסורין אשר יצר לך אויבך, וכאן לא הזכיר 'בכל לבבך' וגו', כי באמנעות היסורין הוא שם, ומה שחסר לשבתי מחמת יסורין בצחינה הדרגת התשובה, משלימין אותו בצחינת היסורין עצמן שעברו עליהם, כי היסורין ממרחק העונות ומטהרין את הנפש. ומה שחסר לכת הראשונה מאל מאל שלא עברו עליהם יסורין, משלימין אותו בצחינת מעלת התשובה, וכפי זה מאמר בצר לך נמשך עם מה שלפניו, וזה שיעורו ובקשתם וגו' ומצאת, והטעם בי תדרשנו וגו', או בצר לך וגו' ושבתי, הגם שלא תהיה בכל לבבך וגו'. ונתן הכתוב טעם לקבלת ה' תשובה שלימה לבדה בלא יסורין או תשובה שאינה שלימה על ידי יסורין, בי אל רחום ה' אלהיך:

ועתה ישראל וגו'. אולי שנתכוון כנגד שני דברים שאירעו לו. אחד בענין הכאת הסלע, שה' אמר לו לדבר, והוא הכה, וחשב לעשות המלצה בזריזות גדול. שני בענין זמרי, שגג ולא נתאמץ לעשות דין קנאים פוגעים (סנהדרין פא:), ולא זכר בקידוש ה' שהזמין ה' לפניו, לתקן מעשה הראשון אשר לא קדש ה', כמו שפירשנו הדברים במקומן (במדבר לא ב). והגם שדן לפניו פנחס, השיבו 'קריינא לאגרתא להוי פרוונקא' (שם פב.), וזכה פנחס בדבר, ונטל ברית השלום שהיה מוכן למשה:

ואפשר כי טעמו של משה הוא, לפי שרפו ידיו מחיזוק ידיים שעשה בראשונה. ואולי שחש כי לא אמר ה' 'קנאים פוגעים בו' אלא אם ראהו, אבל לבקש אחרים לפגוע בו לא, ונשמר וישב, ולא עשה כדרך שעשה בסלע שנודרז להכות ויכתה לו תקלה, ואחר האמת שגג בזה:

ולזה צא להזהירם לעם בני ישראל, עם שני הדברים שבהם שגג, ונמנע מעלות אל הר ה' כצאות, עיר עז לנו (ישעי' לו א), ונשכב צגיל מול וגו' (לעיל ג יט), ואמר להם ועתה ישראל שמע אל החוקים שהם המצוות שהם חוקים, וזה דמיון מעשה הסלע שאמר לו ה' דבר לסלע שבו נכוה, ודבר זה יתיחס אליו חוקה. ואומרו ואל המשפטים - כנגד המשפטים שהעריך ה' בתורתו,

ובקשתם וגו' בכל לבבך וגו' בצר לך וגו'. שני כתובים הבאים אלו לריכין ביאור. דע כי יש שתי הדרגות תשובה, יש תשובה שישראל עושים מעצמן, שיכירו חיובם עם הבורא ויכופו ירכס, ויש תשובה שעושים על ידי יסורין אשר יצר להם האויב וילעקו מכאב לב. וכנגד שתי הדרגות דיבר משה אל כל ישראל, כנגד העושה תשובה הגם שלא שמע קול נוגש, אמר ובקשתם משם את ה' אלהיך, שיתעוררו הלבבות לחיבת אלהיהם, ומצאת, והגם שיש בידך עבירות חמורות כאמור בסמוך (פס' כח) וְעַד־לָקֶסְם שם אלהים (אחרים) וגו', אף על פי כן פטורים אחס מהיסורין ודי לכם התשובה, והטעם, בי תדרשנו בכל לבבך, שתשובה כזו היא תשובה שלימה בכל לבבך וכל נפשך:

באחרית הימים בתוקף הגלות מובטחים שיעוררם ה' לתשובה

שלא לכולם ימצא כשיקראוהו בארץ העמים, אלא ליחידי סגולה, והטעם כי תדרשנו וגו', פירוש צריך מבקש ה' התעלמות גדול, ואולי ישיגו הבקשה בסדר זה יחידי עס: ואומרו בצר לך, כתוב זה מדבר בהבטחת הגאולה, כי בצר לעם ישראל שהוא זמן הגלות,

פניני וחידושי אור החיים הק'

אין ה' נקרא אלוהים אלא על ישראל

וְאַתֶּם הַדְּבָקִים בִּי אֱלֹהֵיכֶם וְגו' (ה', ד'). עוד ירצה על זה הדרך, כשאתם דבקים בה', פירוש שלבכם חפץ בו ובמצותיו, בזה הוא נקרא **אלהים** ביחוד, על דרך מה שאמרו ז"ל (תנחומא קדושים ב) בפסוק (תהלים כד ז) 'יושב תהלות ישראל', שלא נתרצה ה' בכל מהלל צבא השמים עד שאמרו בתהלותיו 'ברוך ה' אלהי ישראל' (ספ מא יז), כי לא בחר שתתייחד אלהותו אלא על ישראל, ולזה תמצא שאין מתברך ולא מתהלל באלהי שמים, ולא באלהי הארץ, ולא באלהי מלאכים, אלא **אלהי ישראל**:

מ"ד יקום בתחיית המתים עם מתי מדבר, ויביא לעוה"ב

וְיִי הַתְּאֵנָה בִּי עַל דְּבָרֵיכֶם (ה', כה). ואומרו **על דבריכם**, כאומרים ז"ל (דב"ר כ ט) משל למי שנאבדו לו מעות ופיזר ביניהם דינר זהב וכו'. כמו כן עת שיעמוד משה, יעמדו עמו כל דור המדבר, הוא הוציאם ממצרים הוא יוציאם מהמדבר לעתיד לבא, ויביאם לעולם הבא עם הצדיקים, ע"כ. והוא אומרו **על דבריכם**, שזולת טעם סיבתם להביאם לעולם הבא, לא היה נשבע לבל יכנסו עצמותיו של משה לארץ הטובה:

גם עצמותיו של משה לא זכו ליכנס לארץ

וְיִי הַתְּאֵנָה בִּי עַל דְּבָרֵיכֶם וְיִשְׁבַּע לְבַלְתִּי עֲבָרִי אֶת הַיַּרְדֵּן וְלְבַלְתִּי בֹא אֶל הָאָרֶץ הַטּוֹבָה וְגו' (ה', כה). **אֵינִי עֹבֵר אֶת הַיַּרְדֵּן וְאַתֶּם עֹבְרִים וְיִרְשְׁתֶּם וְגו'** (ה', כה-כז). **חזר** לומר עוד מאמר זה, ולא הספיק מה שאמר בפרשת דברים דכתיב (לעיל א טז) 'גם בי התאנף וגו'', גם כפל לומר **לבלתי** פעם שניה. לומר גזירה אחרת שנגזרה עליו מלבד שימות במדבר, עוד גזר עליו שלא יעלו עצמותיו להקבר בארץ, כדרך שעשה הוא לעצמות יוסף, וכדרך שעשו כל ישראל לשאר השבטים (וישלמי סוטה פ"א ה"ג). והוא אומרו **לבלתי עברי** פירוש בחיים, **ולבלתי בא** פירוש לאחר מיתה, **אל הארץ הטובה**. והוא מה שאמר עוד בסמוך **אנכי מת וגו', איני עובר את הירדן**, פירוש בין קודם מיתה בין לאחר מיתה, וגמר אומר כנגד ישראל **אתם עוברים**, ולא לאחר מיתה לבד אלא אפילו בחיים, והוא אומרו **וירשתם** וגו', ודיבר בדרך לא זו אף זו:

אשר עצרוהו להתוודות עליהם, ולזה נזהר משה במאמר **וידעת חיים**, פירוש שכל יום ידע מעשהו של אותו יום, והוא דרך מארי דחושבנא, וזהו **והשבות אל לבבך** שלא יתמיד בהם ואין לך לומר שלא יוסף להרע:

ז' על דרך אומרים בספר הזוהר (ח"א רלג): כי יום שהנפש באה מעולם העליון משביעה ה' על התורה, ומתרה בה בעונשין מרובין, וביעודים מרובים אם תטיב, ועיין בספר הזוהר. וכנגד יום זה אמר **וידעת חיים**, פירוש היום שנסע, שיזכור יום נסיעת נפשו מעולם העליון בכמה התראות, וזה **ישיב אל לבו** וכו':

ח' על דרך אומרים ז"ל (תנחומא ב) כי עולם הזה יקרא לילה ועולם העליון יקרא יום, והנה ללד שיראה האדם דברים מנוגדים בעולם הזה, לדיק ורע לו רשע וטוב לו לאין חקר, יטור לבבו מבחור בטוב הנאחי, ויראהו הרשעים בעולם הזה שמשכריחין ומרויחין, ויאמר אליו הלא תראה כי טוב הוא. לזה אמר **וידעת חיים** שהוא עולם המתים אליו יום, **והשבות אל לבבך** תשובה נכונה, כי ה' בוחר הקיום לידיו ומשפּלם לְשִׁנְאוֹ וכו' (להלן ז ט):

עוד לו שימצאוהו כל הדברים האלה האמורים בסמוך, שהם השמדה מן האדמה (פס' כו), והפלה בין האומות (פס' כז), והמעטים שיסארו מתי מספר (ספ), זה יהיה בלחרית הימים והם חצלי משיה, ולא יהיה להם כל הכרות בתמידות בזמנים ארוכים, אלא בלחרית הימים, ומצטיחם שיעורר ה' ללדס אז לשוב בתשובה, והוא אומרו **ושבת עד ה'**, ונתן טעם להצטחה זו, **כי אל רחום ה' אלהיך לא ירפך וגו'** ויחזק לכך לשוב וגו':

ואולי שזו היא טענת מיכאל לפני ה' שהביא צוהר חדש (נח מ.), שהרי באו אחרית הימים ומלאו אותם כל הדברים, ולמה לא יעורר ה' ללדס לשוב, ופירשתי המאמר במקום אחר. **וענינו** לה' לרפיות, לפתוח אולר רוח טהרה, לפקוח עינים עורות, ולהטות לבבות עם ה', להכיר נעימות עריבות ילדותו:

עשרה דרכים להכנת היצר

וידעת היום והשבת אל לבבך בי יי הוא האלהים בשמים ממועל ועל הארץ מתחת אין עוד: (ה', לט)

וידעת היום. לך לדעת מה ידעת יום מימים, מה יסיד אל לבו. ואולי שנתכוון להעלות הכריזין להכניע היצר השוכן בלב האדם. א' על דרך אומרים ז"ל (בבבא טז) 'אם פגע בך מנוול זה וכו' ואם לאו יזכור לו יום המיתה', וזה יהיה נכנע לבבו. והוא אומרו **וידעת**, יתן בלעתו היום הידוע שהוא יום המיתה, וזהו **והשבות אל לבבך** להשיבו אל דרך הטוב והישר, ודקדק לומר **לבבך** – לשון רבים, לרמוז לשני יארים יצר הטוב ויצר הרע:

ב' על דרך אומרים ז"ל (סוטה כג) שלעתיד לבא יביא הקדוש ברוך הוא את השטן ושוחטו לעיני כל ישראל, ואז משה שיתן האדם בידעתו היום ההוא הגדול, שבו ישלף ה' חרבו וישחט ס"מ הרשע, וזהו **ישיב אל לבבו** לדרך הישר, כי יכנע השטן לפניו:

ג' עוד יראה שיזכור לו היום הגדול שהוא יום הדין, מה יעשה כי יקום אל, וכי יפקוד מה ישיבנו, וכמה תגדל חרפתו לפני קהל ועדה עליונים ותחתונים, וזהו **והשבות וגו'**:

ד' על דרך אומרים ז"ל (ב"ב פד) 'למה החמה בצוקר פניה ארומים וכו' לפי שעוברת על פתחה של גיהנם' וכו', והוא אומרו **וידעת** תן לבך לדעת מעשה היום – ותראה הכרה בשמש כי יס דין לעוברי רגונו, וזהו **תשיב אל לבבך וגו'**:

ה' על דרך אומרים אנשי אמת שונים בש"ע והכוונה ליודעי ח"ן, כי בחינת הקדושה תקרא יום ובחינת הזרות תקרא לילה, ועל ידי מעשה אדם יחד מבחינת יום ויהיה חלקו במדת לילה, ולזה התפלל דוד ואמר (תהלים לא ה: שיה"ש ג ח) מִפְּחַד בְּלִילֹת. והוא אומרו **וידעת חיים** פירוש השתדל לדעת מדה זו שנקראת היום, וזהו אתה מעלמך תטה **לבבך** לדרך הנכון:

ו' על דרך אומרים ז"ל בספר הזוהר (ח"ג קעח) וזה לשונם: 'מאן חינון מארי חושבנא חינון דכלל לילה עבדין חושבנא בנפשיהו במה לעבדין בההוא יומא ומתקנין ארחייהו' וכו', ע"כ. והנה אם האדם עושה כדבר הזה דבר יום ביומו, ירגיש במעשיו הרעים וישוב על השגות ויתודה על העבר, וזולת זה ללד מיעוט הרגשתו בהם יתמיד עשות כהם וגדולים מהם, וגם כי ישוב לא יזכור את

ט' על דרך אומרם ז"ל (שבת פת). בפסוק (בראשית א לא) וַיְהִי עֶרֶב וּגו' יוֹם הַשְּׁשִׁי, שהתנה ה' עם מעשה בראשית על יום מתן תורה וכו'. והוא מה שרמזו באומרו **וידעת היום**, פירוש היום הנכבד שנגלה על הר סיני, מה נורא מעשיו, ושעליו בא התנאי עם העולם, ובזה תשיב לבבך לדרך התורה. ולדרך זה אומרו **בי ה' הוא האלהים** נמשך עם מה שלמעלה **והשבות אל לבבך**, שעל ידי היום ההוא הוכר לכל העולם כי אין אלהים זולתו **בשמים וגו' ועל הארץ**, וכאומרם ז"ל (מכילתא שמות כ ב) בפסוק (ישעיה' מח טז) **לא מראש בפתך דברתי**:

י' יתבאר על דרך אומרם ז"ל (תנחומא תשא לג) 'שקול שבת כנגד כל התורה כולה', והנה לפי שיבא הילך ויאמר לאדם מה כחך כי תיחל לקיים כל התורה פלג שהיא שלימות האדם, ומה גם אדם שעברוהו רעות רבות ירחיקוהו הילך – מה תוכל לתקן את אשר פעלו ידך מהרעות, לזה אמר משה **וידעת היום** – אותו שכתוב בו היום שהוא השבת, דכתיב (שמות טז כה) **פי שבת היום** תן דעתך עליו, ובו תשיב אל לבבך כי הוא שקול כנגד כל התורה. וזה יועיל לסתור שתי טענות, בין לתקן מה שעברוהו מהמרדים, בין להשלמת הנפש, שעל ידי שמירתו הרי הוא כאילו קיים תרי"ג מצוות:

מי שהוא צדיק גמור לכו"ע יש לו שכר בעוה"ז

בְּכָל הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוָּה יְיָ אֱלֹהֵיכֶם אֶתְכֶם תֵּלְכוּ לְמַעַן תַּחֲיוּ וְיָטוֹב לָכֶם וְהֶאֱרַכְתֶּם יָמִים בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר תִּירְשׁוּ: (ה, ט)
בכל הדרך אשר צוה יי' אלהיכם אתכם תלכו למען תחיו ויטוב לכם והאררכתם ימים וגו'.
פירוש תחיו, אריכות ימים בעולם הזה, ואומרו **וטוב לכם** טובת עולם הבא, ואומרו **והארכתם וגו'** שלא יגלו ישראל מעל הארץ לעולם. ולסברת רבי יעקב שאמר 'שכר מצוה בעולם הזה ליכא' (קידושין לט:), נראה שיודה רבי יעקב במי שהוא לדיק גמור ושמר כל התורה, שיזכה גם בעולם הזה, ולא אמר רבי יעקב אלא באדם שרובו זכויות. וכן תמצא שאמרו גם בקידושין כשהקשה מאותה ברייתא שאמרה 'כל מי שרובו זכויות מריעין לו' וכו' והעמיד בש"ס כרבי יעקב:

התעוררות באהבת השי"ת. אהבה לה' יותר מהדברים האהובים ביותר

וְאֶהְבֶּתָּ אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לִבְּךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מְאֹדְךָ: (ו, ה)

המועיל. לזה בא דבר ה' לשלשם, **ואהבת את ה'**, בשם זה העיר הלב לבחינת אהבת הטוב במה שהוא טוב, הרמוז בשם, כאומרו (תהלים קמה ט) **טוב יי' לכל**. גם בחשק הערב בסוד (תהלים לד ט) **טעמו וקראו פי טוב ה'**, כי כל הנפש אשר יוכיח שם זה למולה, אין עריבות בכל הנבראים שיכנס אליו בערך הנשואה, וזה לך האות אומרו (שם ט ה) **נפשי יארה בדברו**, גם תשכיל בפסוק (להלן ח ה) **וידעת עס**, על פי יי' (במדבר לג לח), כי תתנתק הנפש מהגוף ולא תרגיש בפרידה, להפלות הרגש הערב מהטוב, הרי שמענו אהבת הטוב ואהבת הערב מחיבת ה'. ואהבת המועיל רמזה באומרו **אלהיך**, על דרך אומרו (תהלים כב ד) **יושב תהלות כמו שכתבנו בסמוך**, ובזה נכלל גם כן אהבת המועיל, כי בזה הרווחנו עולם ומלואו, כמאמר שלמה (קהלת יב יג) **פי זה פל האדם**, 'כל העולם כלו לא נברא אלא לזאת לזה' (שבת ל:):

בכל לבבך ובכל וגו'. רבותינו ז"ל (ספרי, לג) אמרו בזה מה שאמרו יעוין שם דבריהם, ונראה שנתכוון ה' במאמר זה להסיר טיגא מלב אוהביו, והוא שאמרו רבותינו ז"ל (מ"ק כח) 'בני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא מלתא אלא במזלא', ע"כ. והנה שלשה דברים אלו הם כללות חשק האדם וחפצו בעולם, החיים, והמזונות, והבנים, והחסר אחד מהנה בר מינו וקרא מת (עיי' נדרים סד:), ושלשם אינם תלויים להשיגם באמצעות עבודת ה' ואהבתו, וזה יסובב ההרחקה מאוהבי ה', ומה גם בהתקבץ להאוהב שנים

ואהבת. אמר בתוספת וא"ו, לומר מלבד מצות שמע ישראל (פס' ד) שהוא קבלת עול מלכות שמים, היא מצות אהבת ה'. עוד יראה להעיר להקודם לאהבה, על דרך אומרם ז"ל (זוהר ח"ג ט). אין אדם משיג גדר האהבה עד שתקדים בו היראה, והוא אומרו **ואהבת מלבד גדר היראה**, ואומרו **את ה'** פירוש על ידי האהבה אדם מתדבק בה', והוא אומרו **את ה'**:

עוד יראה, שעל ידי אהבת ה' ישיג מדרגה זו שיהיה ה' מיוחד שמו עליו ביחוד, כדרך אומרו (בראשית כח יג) **אלהי אברהם, אלהי יצחק, ופירוש שכל אחד ראוי בפני עצמו שיתיחד שם אלהותו עליו**. ותמצא שאברהם ביאר בו הכתוב שהיה אהוב דכתיב (ישעיה' מח, ח) **זרע אברהם אהבי**, וכמו כן רמז הכתוב כאן שכל שאהוב ה' יקרא ה' אלוהו ביחוד, ותיבת ה' נמשכת לפניו ולאחריה:

עוד יראה לעורר לב איש ישראל לאהבת ה', על דרך אומרם ז"ל (תנחומא קדושים ב) בפסוק (תהלים כב ד) **יושב תהלות ישראל**, שלא בחר ה' מכל התהלות זולת כשהללוהו ואמרו לפניו **צדוק ה' אלהי ישראל** (שם מח יד), אז יבן על כסא מלכות עולם ועיי' בפניני חידושי. והוא אומרו **ואהבת את ה'** לטעם זה שלא בחר להיות אלא **אלהיך**, ובהעיר האדם לבו לפרטים כאלו, תתנתק נפשו ותתחבר ממקומה בהתעוררות נפלא ורם, באהבת הנאהב ותעלה רום תפארת כבודו:

מהם חוסר הבנים והעוני יתחמץ לבבו בקרבו, והגם שיתחזק עם לבבו, לבבו לא ישמע לו, כי המורגש אליו ירחיקנו משמוע לזהב: לזה בא דבר ה' וזה על הדבר הזה, שיעריך אהבת ה' לבבו בשלשה דברים הגם שיטלם ממנו. כנגד הבנים אמר **בבל לבבך**, על דרך אומרו (בראשית כב ד) **את בְּנֶךָ וגו' אֲשֶׁר אֲהַבְתָּ וגו'**, והאהבה כזו היא אהבה הממלאת לב אדם וחשקו. וכנגד חיי אהבה **ובבל נפשך**. וכנגד מזוני אהבה **ובבל מאורך**, שיעריך בדעתו שלשתם יחד בזה, כי הוא טוב לישראל מעשרה בנים, ושלחן גדולה עליון הוא מאד, כמאמר התנא (אבות פ"ו מ"ז) **'שולחן גדול משולחנס'**, והחיים מְמַנְנוּ תוֹאֲלוֹת חַיִּים (משלי ד כג), ואף כי אחרי מות האלדיק יקרא חי, כאומרו (ש"ב כג ט) **וּבְנֵיהֶו בֶּן יְהוֹדָע בֶּן אִישׁ חַי**, הרי שאפילו אחר מיתתו יקרא חי (ברכות יח):

או יאמר על זה הדרך, כי בא הכתוב לשער שיעור האהבה שמחויב כל איש ישראל לזהב הצורה, ואמר שהוא בשיעור ההרגש אשר יבא בלב האדם בעת אשר תשיג ידו לשלשה דברים כאחד, כמו שתאמר אדם שהיה חשוד בנים ועני ונטה למות, ובא נביא בדבר ה' ובשרו כי יקום מחליו, גם אמר אליו הנה אשתך הרה ויולדת בן, וכי ריוח גדול נזדמן לו להעשיר בהם, אדם כזה מה מאוד יפליא אהבת האדון באין שיעור, ותהיה האהבה מורגשת בלבו בחשק מופלא על אשר הטיב עמו כמה מעלות טובות, כמו כן יא' ה' על כל איש ישראל עשות בזהבנות תמיד:

והוא אומרו **ואהבת את ה' וגו' בבל לבבך** פירוש כאילו נתן לך כל מחסורך בכל לבבך שהם הבנים, ודקדק לומר **בבל** להעיר דמיון המשל שהוא חסר מהבנים ויתגס ה' לו, וכמו כן

ובבל נפשך שנתן לך נפשך אחר הגיעך לשערי מות, **ובבל מאורך** כאילו נתן לך כל ממוןך שאתה חפץ, ואמר **בל** להעיר דמיון המשל:

והנה המשכיל בענין חשק ה' כל זה דבר קל הוא בערך מה שהנפש חושקת בצורה, והמשלתי דבר זה לאדם גדול ומופלא בנכסים, שרצה ללכת למקום רחוק, לצד סכנת מקום שהיה בו, ואסף כל נכסיו בקניית מרגלית גדולה באלף אלפי דינרי זהב, וְשָׁם לדרך פעמיו לעיר רחוקה אשר שם נכון לבו בטוח בממונו והונו, וקודם שהגיע לעיר אשר פנה בדעתו ללכת שמה כלתה לידתו ואין דינר בכיסו, והיה מסתפק בדלות ובעוני גדול ושללות רב, כי חפץ כסף, והנה זה האיש הגם שהוא מתהלך בדוחק ולעז, עם כל זה לבו שמח וכליותיו עליזים, כי רב אונו והונו, ויאל ממקום המסתכן ובא יבא צרנה נושא האבן גדולה יקרת הערך:

בן הדבר הזה אדם שזכה בדבקותו יתבדד ואהבתו, ובו קבץ כל ממונו והונו, ויצו בעיניו קנות דבר בעולם הזה לצד סכנת המקום, נוסף על מיעוט שווי, ולקח לו ה' לאלהים, אין לך קניה בעולם כקנין זה, למעלה מהאבן יקרה שבמשל, כי מי ידמה לו ומי ישוה לו, ואדם כזה לו יהיה שיהיה דחוק ומצטער בימים מועטים אלה לו בעולם הזה, נכון לבו בטוח בזה אור עולם, וישמח לבו ויגל כבודו, ובהגיע למחוז חפצו שהוא עולם הקיים והבטוח הנה שכרו אתו, ומעתה חיבת הקודש הוא היוצר ודבקותו בו, הלא הוא בניו וחיוו וממונו וביתר שאת:

עצה להשיג אהבת ה'

וְאֶהְבֶּתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לִבְּךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מְאֹדְךָ: וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם עַל לִבְּךָ: (ד-ה-ו)

עוד נתכוון הכתוב לשלשה הדברות שהם כולל גדרי האהבה, האחד כנגד ההרגש הוא חמדת הלב, ואחד כנגד האורך שהוא מזון המחיה את האדם, ואחד כנגד השיעור עד כמה צריך לאהבת ידי חובת האהבה. כנגד גדר ההרגש אמר **בבל לבבך**, הנה הגם שיתאווה האדם לאכול או להון וממון, לא יהיה כל כך עולם הערבות, הגם שהנפש חפיה לאכול, יכול אדם למשול ברוחו למנוע עצמו מהדבר בנקל, מה שאין כן כשנכנס בלבו חמדת הלב, ויתאווה לאשה יפה, ומה גם כי יתרצה חשקה בלבו, יפעיל בו ההרגש עד שאינו יכול למשול ברוחו להטות לבו, ויכוף אותו לעשות מה שאין רצונו עשות, לא ולמד כמה נתעצם יוסף האלדיק לכופ חמדת הלב במעשה אשת פוטיפר, ושכרו יגיד לו:

ובנגד גדר זה אמר הקדוש ברוך הוא, **ואהבת את ה' אלהיך בבל לבבך**, שישתדל להכניס אהבת ה' בלבו, ויזהיבו בזהבנותו עד גדר שישגי הרגש בלבו, ככל שיעור שיכול הלב להרגיש בו. ולזה דקדק לומר **בבל**, לפי שהלב יחמוד בכל אשה, וביותר בנאה, וביותר בכלילת יופי, וביותר במי שאין למעלה ממנה, וחייב הכתוב שתהיה הרגשת הלב בזהבנותו יתבדד כנגד הגדול שאין למעלה ממנו, ודבר זה הוא דבר שהטועמו ידע מהותו וערכו לו טעימתו אין שיעור לה. ולפי שגדר זה מציאותו

והיו הדברים וגו'. לפי מה שפירשתי בפסוק **ואהבת את ה' וד' בכל לבבך וגו'**, יראה לומר כי ישים הדברים האמורים רטייה על לבו בראות אחת משלש אלה, כי יראה חסרון הלחם לאיש לדיק, או חסרון החיים, או חסרון הבנים, ידע כי אין הדבר לצד חסרון ההגש מה שהשיג וזולתו, אלא שדברים אלו חסודים כאין נגדו:

עוד יראה ללמד בני ישראל, דרך שיתקבלו הדברים אלם לזהב ה', כי האהבה אינה מעשה שיכריח האדם רצונו לעשות מלות המלך, אלא הוא דבר שתלוי בלב, וכל שהלב לא ירגיש דבר שיפעול בו החשק, אינו אוהב, הגם שיכריחנו בכל מין הכרח. לזה באה העצה מאל יועץ, ואמר והיו הדברים האלה וגו' על **לבבך**, פירוש כשיתמיד שימת הדברים על לבו, יולד בלבו חשק תאוה הרוחניות, ויירץ לבו לאהבת ה' בכל אשר לויהו. ודבר זה אנחנו יתמי דיתמי אנו מרגישים, כי רבה תאוה בלבו וחשק אלהי עולם יותר מכל הון עולם, וכבוד מלכות וכל ערב נרגש לנמקזה וְנִמְסָם (ש"פ ט"ז טו) בערך חלק המועט המושג מהרגש היות הדברים על לבנו, אשרינו מה טוב חלקנו, וכבר העירוני בדברים אלו בכמה מקומות:

אהבת ה' בכל דרגות התאוות

פניני וחידושי אור החיים הק'

מתנת הארץ לישראל אינה מוגבל לזמן

וּלְמַעַן תִּתְּנוּ יָמִים עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר יִי אֱלֹהֵיךָ נָתַן לְךָ כָּל הַיָּמִים: (ה, מ). **נותן לך כל הימים**, פירוש לפי שאמר להם **למען תאריך ימים על האדמה**, חש משה שיאמרו, שהכונה היא שעל ידי מעשיהם הוא שה' מאריך ימיהם על האדמה, וממוצא דבר אתה למד שהגביל ה' ימי נתינת הארץ, כדרך שהגביל חיי האדם דכתיב (ויקרא יד ה) 'אם חרוצים ימיו', והבטיחים להאריך ימיהם כשילכו בדרך ישר, לזה גמר אומר וביאר **אשר ה' אלהיך נותן לך כל הימים**, פירוש כי מתנת ה' היא לעולמי עד, לא לזמן מוגבל. ומעתה אומרו **ולמען תאריך ימים**, פירוש שלא ימותו בה בקצרות שנים, על דרך אומרו (להלן יא כה) 'למען ירבו ימיכם' וגו', ואומרו **כל הימים** היא העמדת הארץ ביד ישראל:

מעת יציאת ישראל ממצרים פחד סיחון מהם

בְּאֶרֶץ סִיחֹן מֶלֶךְ הָאֲמֹרִי וכו' אֲשֶׁר הִכָּה מֹשֶׁה וכו' בְּצִאתָם מִמִּצְרַיִם: וַיִּירָשׁוּ אֶת אֶרֶצוֹ וְאֶת אֶרֶץ וְגו' (ה, מו-מוז). **עוד** נתכוין לומר, כי מעת שיצאו ישראל ממצרים אימות מות נפלו עליו מהם, והיה מוכה ועומד, על דרך אומרו ז"ל (ב"ר פ יב) שמסורת בידם וכו' [ז"ל המדרש: מסורת היא בידי הכנענים שהן עתידין ליפול בידי יעקב], אלא שאמר הקדוש ברוך הוא 'עד אשר תפרה' בששים רבוא]. ולזה סמך מאמר **בצאתם** למאמר ההכאה, ואחר כך אמר **ויירשו את ארצו**, להעריך כדברינו:

הרבה דרגות באהבת ה', והקטן מכולם גדול מיראה

וְלִשְׁמִירַי מִצְוָתָיו לְאֵלֶּיךָ דָּוָר: (ו, ט). **רבותינו** ז"ל אמרו (סוטה לא). שלעושים מיראה לאלף דור, ולעושים מאהבה אלפים, כאומרו (שמות כ ו) ועושה חסד לאלפים לאוהבי וגו'. ונראה כי לא כפל לבד יגיד אלפים, כי בודאי שעושה מאהבה אין קץ לשכר מעשיו, **ולאלפים** האמור באוהביו לשון רבים, יכולנו לומר עד מאה אלף. וטעם שאמר סתם, כי אין שיעור שוה לאהבה, ויש בין אוהב לאוהב כפלי כפלים, אלא קטן שבאוהבים כפלים כגדול שביראים:

הוא על ידי התעוררות, כדרך אומרו (במדבר י ג) 'עין רואה ולב חומד', אבל זולת זה לא יתעורר הלב מעצמו לחמוד, לזה העיר ה' במאמר שני בגדר האורח ואמר **ובכל נפשך**, שהם דברים שהנפש רגישה להם, כגון אכילה ושתיה וכדומה, שהאדם מתעורר מעצמו להם בלא אמצעות דבר, כמו כן תהיה אהבת ה', והוא אומרו **בכל נפשך**, שמתעורר תהיה אהבת ה' כמאכל ומשקה:

והנה שני הדרגות אלו ישנם בגדר המטעור והמתגדר, שהמאכל אחרי אוכלו ואחרי שתו יחדל ממנו החפץ בו, וכמו כן תאות לבו אחר גמר מעשה דרך גבר בעלמה (משלי ל יט), ישתנה הדבר אלכו עד אחר זמן, לזה בא דבר ה' בהדרגה שלישי בגדר השיעור, ואמר **ובכל מאדך**, פירוש ככל ממון שאתה חפץ בו, וכסם שהממון אמר הכתוב (קהלת ה ט) 'אִתְּךָ פֶּסֶף לֹא יִפָּצֵעַ פֶּסֶף, כי כאשר מגיע לקנות קנין עולם, אז יתעצם חפצו לחפץ בהוני הנות והולכת תאוותו וגדלה, וכמו כן יא ה' בזהבחו, שלא תשתער ותוגבל, וכשיגיע גדר אחד תגדל בו האהבה לגדר עליון מזה. ולדרך זה שיעור אומרו **מאדך**, לא מה שקנה אלא שחפץ לקנות:

ובזה יתישב גם כן מה שהיה קשה בו, אם אתה אומר מה שקנית, אם כן אין מראה זו שוה בכל, שהרי אדם עני אינו בו מראה זו, גם באנשי ממון לא תהיה להם המראה בהשוואה, מה שאין כן במאות **לבבך ונפשך** שהכל שוים בו, ולפי דרכנו יבא על נכון:

יראת ה' היא חיוב, אהבת ה' היא דרגה עליונה

וַיִּצְוֵנוּ יְיָ לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל הַחֻקִּים הָאֵלֶּה לִירְאָה אֶת יְיָ אֱלֹהֵינוּ לְטוֹב לָנוּ כָּל הַיָּמִים לְחַיֵּיתָנוּ בְּחַיִּים הָזֶה: וַיִּצְדָּקָה תְּהִיָּה לָנוּ בִּי נִשְׁמָר לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל הַמִּצְוֹת הַזֹּאת לִפְנֵי יְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּאֲשֶׁר צִוֵּינוּ: (ו, כד-כה)

וצדקה תהיה לנו וגו'. צריך לדעת הכונה במאמר **צדקה**, ורמב"ן פירש שחוזר אל שכר המצות, כי יהיה בתורת צדקה מה', כי עבדים אנחנו וחייבים לעבדו, ואין לנו דין שכר, ע"כ. ואין הכתוב מיושב על נכון לדבריו ז"ל. עוד צריך לדעת כוונת אומרו **לפני ה' באשר ציונו וגו'**:

אכן הכוונה היא, לפי שיש שתי הדרגות בעבודת ה', א' היא עבודה מיראה, וזה היא חיוב על כל הנבראים, שכל עבד ירא מרבו על דרך אומרו (מלאכי א ו) 'אם ילדונים אני מורא', והוא מאמר הכתוב (להלן י יב) 'מִה יִי אֱלֹהֵיךָ שֹׁאֵל מַעֲמֶךָ בִּי אִם לִירְאָה. ב' היא עבודה מאהבה, והיא מצוה רבה ועלומה, אבל אין חיובה ללד היות האדם עבד שיהיה אוהב, די שלא ישנא ויעבד הצריך, וזה הוא דבר שחייב העבד לרבו, וכנגדו רבו חייב לזונו ולפרנסו כיד רבו:

בנגד חיוב המוטל ללד היותו עבד, אמר הכתוב שקודם לזה **ויצונו ה' ליראה את ה'**, וגמר אומר **ל טוב לנו וגו' לחיותינו וגו'**, פירוש מצוה ה' בזה בחיוב **ליראה**, כמשפט עבד למלכו, וגם על ה' להטיב כיד המלך לפרנסה ולכלכלה לחיותינו, כי חייב האדון לפרנסת עבדו. ואומרו **בהיום הזה**, פירוש כסדר

שהוא עושה היום הזה, שהוא זן ומפרנס מוריד המן וגו' ומכסה, כאומרו ז"ל (דב"ר ז יא) 'שהיתה כסותם גדלה עמהם כחומט והעננים מגהלים הבגדים:

ובנגד עבודה מאהבה אמר, זה אינו בחיוב העבד, אלא בדרך צדקה תהיה לנו **בי נשמור וגו' לפני ה'**, רשם בזה תכלית האהבה, על דרך אומרו ז"ל (חובת הלבבות שער אהבת ה' פ"א) וזה לשונו: 'האהבה היא כלות הנפש ונטותה אל הבורא'. וזו היא דביקות הנפש לפני אור הנערב הוא ה' אלהינו. ואומרו **באשר ציונו**, פירוש לא ללד שום פניה אלא לעשות מצוה ה', כדרך אומרו (תהלים מ ט) 'לַעֲשׂוֹת לְאֻנְךָ אֱלֹהֵי חַפְצָתִי, שזה הוא עשות המצוה באהבה שלמה. ועיין מה שפירשתי בפרשת אחרי מות בפסוק (ויקרא יח ג-ג) כמעשה ארץ מצרים וגו'. ודבר זה צו יטדק אדם ויקו לשכר גם כפי הדין, והגם שכפי האמת עלינו לשלם שכר לאלהינו כבוד הוא, שהטעימנו עריבות נעימות מתיקות אהבתו בלבנו, מחוקים וערבים לאין תכלית, אלא שיטול אדם שכר על התעלמותו עד שהשיג טעם בחיים: